

Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı Sorun Tespitleri ve “Zihniyet Temelli Tarih” Modeli Önerisi

Some Problem Determinations Regarding the Writing of Turkish History and the “Mentality-Based History” Model Proposal

Ahmet ŞİMŞEK¹ , Can Tankut ESMEN²

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ahmet Şimşek (Prof.),
İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Eğitim Fakültesi,
Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Öğretmenliği Ana
Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: ahmetsimsek@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3591-8180

²Can Tankut Esmen (Arş. Gör. Dr.),

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Edirne Türkiye
E-posta: cantankutesmen@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1884-1276

Başvuru/Submitted: 15.02.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.03.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.03.2021

Kabul/Accepted: 15.04.2021

Online Yayın/Published Online: 07.06.2021

Atrf/Citation: Simsek, Ahmet ve Esmen, Can
Tankut. “Türk Tarihinin Yazımına İlişkin Bazı
Sorun Tespitleri ve “Zihniyet Temelli Tarih”
Modeli Önerisi.” *Türkiyat Mecmuası-Journal of
Turkology* 31, 1 (2021): 341-374.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.880761>

ÖZ

Türkiye’de Türk tarihi, Hunlardan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar kesintisiz bir süreklilikle ve devlet merkezli bir anlatıyla sunulmuştur. Bu yaklaşım, yazım ve öğretimde bazı konjektürel avantajları sunmanın yanında bazı yapısal sorunları da taşımıştır. Bu sorunları çözebilenin yolunun “zihniyet temelli yaklaşıma” dayalı bir Türk tarihi modeli olduğu söylenebilir. “Zihniyet”, Türk tarihinin akışına yön veren önemli bir olgu olmasına karşın, hem yazımda, hem de öğretimde göz ardı edilmiştir. Bu ihmalin sebeplerinin başında, bir ders olarak modern tarihin Türkiye’de ilk kez askerî okullarda askerî bir içerikle sunulmasıdır. İkinci sebep ise 20. yüzyılın başında ortaya çıkan “modern bir Türk ulusu yaratma projesi”nin belirlediği devlet merkezli tarih anlatısıdır. Üçüncü sebebi ise Soğuk Savaş sürecinin etkisiyle Türkiye’de askerî zaferlere odaklı bir tarih anlatısının varlığıdır. Bu konjektürel gelişmelerin, yaklaşık 2200 yıllık Türk tarihinin gerçekçi ve zengin bir biçimde ele alınmasını çeşitli yönlerden engellediği söylenebilir.

Bu çalışmada Türk milletinin tarihsel hikâyesinde meydana gelen büyük değişimleri dikkate alan yeni bir tarihyazımı yaklaşımının tartışmaya açılması amaçlanmıştır. Bunun için Türk tarihinin gerçekçi biçimde yazılması için zihniyet temelli bir modelin geliştirilmesi önerilmiştir. Bu öneriye göre Türk tarihi, üç ana dönemde ele alınmıştır. İlk dönem “Eski Türkler”, ikinci dönem “Müslüman Türkler”, üçüncü dönem ise “Modern Türkler”dir. Bu yeni modelde Türk halk ve topluluklarının, Orta Asya’dan göçle daha geniş bir coğrafyaya (Avrasya’ya) yayılması, bozkır kültürü üzerinden irdelenmiştir. Sonrasında farklı coğrafyalarda farklı biçimde İslam’a geçen Türklerin inşa ettikleri Müslüman kültürlerde, kurdukları devletlerin benimsediği zihniyetlerin belirlediği tarihsel gelişmelere dikkat çekilmiştir. Böylece Müslüman Türklerin inşa ettikleri kültür/ler ve kurdukları yeni siyasi-iktisadi-sosyal-dini yapı/lara odaklanmıştır. En sonunda ise bir zorunluluk olarak ortaya çıkan modernleşme sürecinde Türk devlet ve toplumunda farklılaşan zihniyetle gelişen tarihsel olay ve ortaya çıkan kurumların çözümlenmesine değinilmiştir. Böylelikle Türk tarihinin bütüncül biçimde kavranması için kolaylaştırıcı bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Anahtar kelimeler: Tarihyazımı, Türk tarihi, Zihniyet temelli tarihyazımı

ABSTRACT

Turkish history has been presented with a seamless continuity to the Republic of Turkey, starting from the Huns and state-centered narrative. This approach not only offers some cyclical advantages in writing and teaching, but it also carries some structural problems. It can be argued that the way to solve these is a Turkish historical model based on a "mentality-based approach." Although "mentality" is an important phenomenon that has guided the course of Turkish history, it has been ignored both in writing and teaching. The major cause for this neglect is represented by Turkish military schools, which have presented it as a lesson in the military context for the first time in modern history. Further, it was influenced by the state-centered historical narrative determined by the "project to create a modern Turkish nation" that emerged at the beginning of the twentieth century. Another reason for focusing on the impact of Turkey's Cold War military victory is the existence of a historical narrative. It can be said that these cyclical developments have prevented a realistic and rich approach to the 2,200-year-old Turkish history in various ways.

This study aims to discuss a new historiographical approach that takes into account the great changes in the history of Turkey. To this end, it has been proposed to develop a mentality-based model according to which Turkish history may be written in a realistic way. Turkish history is thus discussed in three main periods: (1) that of the "Old Turks," (2) that of the "Muslim Turks," and (3) that of the "Modern Turks." In this new model, the spread of Turkish peoples and communities to Eurasia by migrating from Central Asia is examined through the steppe culture. It then points out the various Muslim cultures created by Turks who converted to Islam differently in different areas as well as the historical developments determined by the mentalities of their established states. Thus, it focuses on the culture(s) built by Muslim Turks and their new political-economic-social-religious structure(s). Finally, it mentions, in the process of modernization emerging as a necessity, the historical events and institutions that had a differentiating mentality in the Turkish state and society. Thus, it is thought that the model will make a contribution to the holistic understanding of Turkish history..

Keywords: Historiography, Turkish history, Mentality-based historiography

EXTENDED ABSTRACT

The political history and the state-centered approach in Turkish historiography have led to questioning problems related to the country's history, in addition to presenting some conjuncture and solution in writing. It can be said that the way to solve these issues is a Turkish historical model involving a "mentality-based approach." Based on this claim, the study aims to discuss the historiography in the history of the Turkish nation. Finally, it proposes to adopt a mentality-based solution model.

While dividing Turkish history into periods based on mentality and based on the understanding of periodization according to dynasties, attempts have been made to create an alternative to Turkish history, which is seen as a monolith in the context of political history. In our study, Turkish history is handled in three main periods based on mentality. The first of these is designed as the "Early Turks," the second as the "Muslim Turks," and the third as the "Modern Turks" (or the modernization process of the Turks). However, studies on the current state of understanding of history in Turkey analyze its historical past before advancing their own theses, and the historical thoughts of the Ottoman period and the early Republican period are among the main topics discussed. Particular attention has been paid to the Turkish history thesis that emerged with the early Republic as it both nurtures an uninterrupted Turkish political history narrative and carries the discussions to the axis of civilization—of course, without failing to emphasize the speculative historical theses that emerged due to ideological reasons and that these theses have turned into meaningless claims for the academic world today.

Continuing with an analysis of the current state of Turkish historiography and understanding of history, it is underlined that the political conjunctural structure of the post-1945 period is as decisive as the legacy from previous periods. Here it is emphasized that, while the understanding of uninterrupted continuity continues to find a place for itself by getting stronger, it sometimes brings along “inconsistency,” unnecessary, “excessive interpretation,” and some new “fictions” in the fields of “antiquity” as well as the civilization/sociocultural understanding that it has proposed. Just as social life in this period (production, belief, social structure, education, etc.) was presented with a realistic conceptualization with the definition of “steppe life” based on the religion of the sky and animal husbandry, the religion of the Göktenri before Islam was made a sham for almost all Turkish peoples and Islam. Excessive interpretations and fictions that emerged from being treated as if they were in an organic bond are exemplified. Another important issue that shapes the current situation of the understanding of history is the Islamization adventure of the Turks, e.g., the Battle of Talas, which is especially highlighted in the official narrative. The phenomenon of mass Islamization, presented as one of the results of the war, is explained by the readiness of the Turks to Islam thanks to their pre-Islamic beliefs. With this narrative becoming canonized over time, the analysis of the existing structure has come to an end.

The model proposed in the study consists of three main mentality-based models and two transition periods. The first period is the one in which pre-Islam Turks—or the communities known as “Ancient Turks”—are discussed. The actors of this period are communities centered in Central Asia, living in the wider Eurasia, geographically dispersed, with the names of various tribes, generally unable to establish good relations with each other, and hierarchically structured under the leadership of one. How the Turks (Ancient Turks) before Islam, which is the first period of Turkish history, lived, what they believed, what they considered important, what kind of culture and mentality they had, and the framework of the “oral tradition” that carries the events of thousands of years are bequeathed through the Göktürks’ Orkhon Inscriptions and described with Turkish epics and *The Book of Dede Korkut*. Inscriptions constitute the only material that can be used to describe the written historiography of the period. The first break in Turkish history is the Islamization of the Turks; this can be thought of as a transformation that culminated in the majority in Turkish society adopting Islam. Undoubtedly, Islam brought important changes to the culture of the Turks during this period, not only in social life but also in lifestyle—especially in art and thought. The change in historiography and historical thought was one of them. The Turks gained experience in writing history by seeing themselves in surrounding cultures and acquired a historiographical method suitable for the character of the Islamic period from Arab and Iranian historians.

The second main period, the Islamic period, begins with the hierarchical acceptance of the new religion among Turks for various reasons (political and economic). It is known that different forms of Islam emerged due to their new religious interpretation. It can be said

that during the period, although most of the Turkish society initially lived in rural areas, an organization and culture that would establish cities was achieved in time. The most basic feature of Islamic period historiography is that God is always at the center of the narrative; here, thoughts about why God will be pleased with the research, writing, and transferring of history to the future are explained, supported by verses. In the development of historical events, the will of God can take its place in the text as the most valid reason. Depending on the idea that God owns time, the Islamic period is constructed in a linear form. The second breaking point confronting Turkish historiography is the process of Westernization—and therefore, the process in which secularization began to affect the Ottoman Turks. The period in question is the period that started from the Nizam-ı Cedid movement or the Tanzimat Edict, covering both Constitutional periods and entering a new phase with the proclamation of the Republic in political history narratives.

The third period in Turkish historiography is the modern period dominated by secular typing. Modern period historiography can be expressed with four characteristic features: (1) the search and emphasis on objectivity in historiography, (2) the tightening of the historian-power relationship, (3) the strengthening of the narrative feature of history, and (4) the strengthening of the theoretical, functional, and utilitarian side of history. The text continues with a discussion section, evaluating the whole of the proposed model and presenting conclusions.

Giriş

Orta Asya menşeli, kesintisiz bir Türk tarihi fikri, her ne kadar Mustafa Celeleddin Paşa'nın *Eski ve Modern Türkler* adlı kitabıyla ilk kez literatüre girse de asıl gelişme, Meşrutiyet dönemi tarihçilerinin çalışmaları ve sonrasında kurulan Cumhuriyet'in tarih politikalarıyla gerçekleşmiştir. Kurumsal anlamda tarih, ders olarak ilk kez askerî okullarda yer bulurken, 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesinden itibaren ortaokul ve liselerde yer almasına karşın, Cumhuriyetin onuncu yılına kadar siyasi-askerî içerikle devam etmiştir. Bu geniş zaman dilimi, aynı zamanda Osmanlı Türklerinin ve Türk tarihyazımının modernleşme süreci olarak kabul edilebilir.

III. Selim'in öncülüğünü yaptığı Nizâm-ı Cedîd ile başlatabileceğimiz sistematik modernleşme, II. Mahmut dönemi yenilikleriyle şekillenmiş, Tanzimat Fermanı (1839) ile belirginleşerek, Osmanlıların 19. yüzyılının odağına yerleşmiştir. Bu değişim/dönüşüm süreci, Tanzimat Fermanını bir başlangıç olarak kabul eden Türk *modernleşmesinin* hazırlık evresi olarak da kabul edilmektedir.² Bu süreçte Modernleşme hareketinin ereği, Batı ve Batılaşmaya yöneliştir. Öyle ki Batılılaşmanın, Osmanlı toplumunda sosyal hayat, düşünce dünyası ve evren tasavvurunda büyük etkileri olmuştur. Devlet yapısında oporasyonel işleyen süreç, toplumun zihniyetinde yavaş işlemiştir.³

Batılılaşmanın, Türkiye'deki iki ana noktada tarihçileri etkilediği görülmüştür. Bunlar, Batılılaşmanın getirdiği düşünme biçimindeki köklü değişiklik ile Batıdan örnek alınan tarih yazıcılığı yöntemleri ve tarihçiliğin kurumsallaşmasıdır. Bu süreçte modernitenin etkisi altında şekillenmiş düşünceler ekseninde, öncelikli amacı "devleti kurtarmak" olan tarih metinleri ortaya çıkmıştır. Bu metinlerde yer yer Batı ile bir hesaplaşma içine girildiği gözlenirse de Batı tarihyazımında ortaya çıkmış olan metotlu bir tarihçiliğin uygulanmaya girilmesi yönüyle inkâr edilemez.⁴ Benzer şekilde Türk tarihini ele alırken, Batılı kaynaklara yöneliş ve Batı tarihiyle mukayeseli bir anlatı kurma çabası da bunun göstergesidir.⁵ Bu dönemde tarih yazıcılığı ilk kez, tarihin bilgisini ortaya koymak maksadıyla kurulmuş dernek ve cemiyetler bünyesinde üretilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'deki tarihyazımı ve tarih ders kitaplarına yansıdığını düşündüğümüz dönemseller yaklaşımın, bir çözümlemesinden ziyade konu hakkında yapılmış olan yayımları da dikkate alarak Türk tarih yazımının bazı ana sorunlarını tespit etmek, bunların çözümlenebilmesi için bir teklif olarak Türk tarihinin zihniyet temelli tarihyazımına ilişkin yeni bir model

- 1 Aslen Leh asıllı olup 1848 ihtilali esnasından Osmanlı'ya sığınan ve Mustafa Celelettin adını alarak Müslüman olan Konstanty Polkozic Borzecki; bürokraside görev almaya başlamasını takiben Paşalığa kadar yükselmiş bir Osmanlı entelektüelidir.
- 2 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006), 28.
- 3 Bahsedilen değişimi ortaya koymak ve açıklamak gayesiyle yazılmış çok temel iki çalışma için bk. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık, 2015); Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: Arkadaş Yayınları, 2010).
- 4 İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Tarih Yazıcılık Üzerine*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2011), 90.
- 5 İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Tarih Yazıcılık Üzerine*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2011), 170.

teklif etmektedir. Bunun için önce Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin erken dönemlerine odaklanarak Türk tarihyazımını şekillendiren konjokturel etmenlere günümüze kadar ana hatlarıyla değinilmiş, Türk tarihyazıcılığında belirgin sorunlar sunulmuş ve gerekçeleri tartışılmış, son olarak da bu sorunların çözümüne katkı sağlayacağı düşünüldüğümüz zihniyet temelli tarih modeli önerimiz, tarihçiliğin tarihinden seçilen örnek bir anlatımla somutlaştırılarak, dile getirilmiştir.

1. Osmanlı'nın Son Döneminde Tarihçilik

Dönem tarihçiliğinde öne çıkan belirleyici ismi, 1851’de Encümen-i Dâniş üyesi olan ve ortaya koyduğu *Târih-i Cevdet* vasıtasıyla bilinen Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Cevdet’in kaleme aldığı metinlerde anlatı bütünlüğünün sağlayan unsurun kronolojik olaylar dizisi değil, kavramlar üzerinden bu olayların aralarına serpiştirdiği kendi yorumlarıdır.⁶

Cevdet Paşa’dan sonra dönemin etkisi günümüze dek uzanabilen bir ikinci isim ise Mustafa Celalettin Paşa’dır. 1861 senesinde *Les Turcs Ancients et Modernes* (Eski ve Yeni Türkler) isimli Fransızca bir kitap kaleme almıştır. Eserinde ileri sürdüğü *Touro-Aryan* teorisiyle Türklerin de Ari ırka mensup ve Avrupalılar ile akraba bir millet olduğu uzun uzun örneklenerek ve filolojik kanıtlar göstermeye çalışarak anlatmıştır.⁷ Eser, yazıldığı dönemde, kamuoyunda ciddi bir etki yaratmasa da,⁸ bir “kesintisiz Türk tarihi” fikrini dile getiren ve bu fikrin benimsenmesini sağlayan ilk çalışma olması itibarıyla önemlidir.

İlerleyen süreçte dönemin *Askerî Mektepler Nazırı* olarak çalışmakta olan Süleyman Hüsni Paşa askerî okullarda okutulmak üzere güncel bilgileri ihtiva eden genel tarihi *Târih-i Âlem* adlı eser ortaya çıkmıştır.⁹ Paşa eseri hakkında “*millî tarihimizi ilk defa yazıp, mekteplerde okutulmasını sağladığını, bu suretle millî şuurun yanmasına büyük bir hizmet yaptığını*” söylemiştir.¹⁰ Paşa, söz konusu eseriyle Türkçü aydınlar içerisinde öne çıkan ilk müellif olmuştur. Özcan bu eseri, “*İslamiyet öncesi Türk tarihi (ve tarihçiliği) Türkçülüğün temeli olacak ve Osmanlı ile sınırlı tarih paradigması kırılacaktır*” sözleriyle değerlendirmiştir.¹¹

Bir İslamcı mı, Osmanlıcı mı yoksa bir Batıcı mı olduğu tam manasıyla kestirilemeyecek nev-i şahsına münhasır bir Osmanlı aydını olan Namık Kemal de siyasi fikirlerine temel bulmak ve Cevdet Paşa’da olduğu gibi devletin ömrünü uzatacak çareleri ortaya koymak için tarih ve toplumsal hafızaya başvurmuştur. Namık Kemal’e göre “*geleceği tayin etmek, tarih bilmekten geçmektedir*”.¹² Yeniden güçlü bir Osmanlı toplumu için tarih şarttır. Bu yolda O,

6 Christopher Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 166.

7 Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Yeni Türkler*, (İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 2014), 179 vd.

8 Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 72.

9 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, (İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 2013), 49.

10 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1977), 54.

11 Ahmet Özcan, *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 87.

12 İbrahim Şirin, “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 11, (2000) 263.

tarihin saray ekseninden çıkıp halka mal olabilmesi için büyük çabalar sarf etmiştir. Namık Kemal, eserlerinde, tarihi inşa ederken Türk tarihinin güçlü simalarını, kahramanları, eserlerinin merkezine almış, bir yönüyle biyografi türünü tercih etmiştir. Bu kahraman, Yavuz Sultan Selim olabildiği gibi Celalettin Harzemşah da olabilmıştır.

Türkçü düşünce çerçevesinde tarih inşa etmiş olan Necip Asım Bey ve *Türk Tarihi*, modernleşme evresindeki Türk tarihyazımının öne çıkan bir başka eserdir. Türklerin tarihini bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlayan ilk müstakil çalışmadır.¹³ Eserin büyük kısmı, Cahun tarafından yazılmış olan *Asya Tarihine Giriş* adlı çalışmanın Fransızcadan tercümesi olsa da Necip Asım, başka kaynaklarla eseri takviye ederek çalışmasını genişletmiştir.¹⁴ Necip Asım; *Orhun Yazıtları*, *Muhakemetü'l Lügateyn* ve *Kutadgu Bilig* üzerine malumat veren yazılar kaleme alarak ve yayın faaliyetlerinde bulunarak Türk tarihyazımı ve Türk milliyetçiliğine eş zamanlı olarak katkılar yapmıştır.

Anılması gereken bir başka önemli isim ise II. Meşrutiyet yıllarında ve erken cumhuriyet döneminde hem yazarak hem de kurumsal faaliyetlerde bulunarak tarihin ilmi değerinin öne çıkartılması için çaba harcayan Fuad Köprülü'dür. Köprülü, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında” başlıklı bir makaleyi de *Bilgi Mecmuasında* yayımlayarak, eleştirel manada ilk tarihyazımı çalışmasını da gerçekleştirmiştir.¹⁵ Kaleme aldığı *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*¹⁶ başlıklı eseri erken Cumhuriyet döneminde ders kitabı olarak okutulmuş; modernleşme dönemi Türk tarihyazımı ile Modern Türk tarihyazımı arasındaki önemli bir geçiş kitabıdır.

2. Cumhuriyet Döneminde Türk Tarihinin İnşası

Erken Cumhuriyetin tarihyazımında en önemli gelişmesi, Türk Tarih Tezi ve bunun tarihçilerce kabulü için düzenlenen *Birinci Türk Tarih Kongresi* ve bu minval üzere yazılan *Tarih I-II-III-IV* kitaplarıdır. Yeni Türk toplumuna “bütüncül Türk tarihi” öğretimini amaçlar. Bu durum elbette ki Türk milletinin tarihinin en eski geçmişten bugüne, kesintisiz sürekli biçimde sunumu bağlamında önemlidir. Ulus devlet merkezli bir tarih algısının topluma kazandırılması yönüyle devlet merkezli, siyasi ve askerî bir içeriğin ana omurgayı oluşturmaya devam ettiği söylenebilir.

Tarih I-II-III-IV kitapları her ne kadar politik bir tez çerçevesinde yazılmış olsa da sadece siyasi-askerî bir içeriğe sahip değildir. Bu kitaplarla Batının medeniyet(sizlik) “iftiraları”na cevap vermek için aynı zamanda medeniyet tarihi de ayıntılı biçimde içermiştir. Böylelikle eski Türk tarihi bahsini her yönüyle kuşatmaya ve açıklamaya çalışan bir ulusal tarih anlatısı doğmuştur. Bu girişimle eski Türk tarihçiliği müstakil bir uğraşı alanı olarak kabul görmüş,

13 Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, 87.

14 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, s. 59.

15 Yeniden neşredilmiş metni için bk. Fuat Köprülü, “Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında”, *Milli Tarihin İnşası*, (İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2011), s. 31 vd.

16 Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*; (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005).

zaman zaman oldukça iddialı kanaatler içeren argümanları ile tarih camiasının mühim sahalardan biri olmuştur. Eski Türk tarihinin genel özellikleri üzerinde sağlanan buradaki mutabakatın arkasında, tarihçilik mesleğinin usul ve kaidelerine binaen yapılan “akademik” niteliğe haiz araştırma ve inceleme faaliyetlerinden ziyade siyasi bir konumlanışın olduğuna dikkat çekilmelidir. Öyle ki, son derece hassas bir süreçten geçmekte olan genç Türkiye Cumhuriyeti’nin acil siyasal ihtiyaçları, tarih metinlerinin biçimini ve muhtevasını belirleyen en önemli amil olmuştur. Bu ihtiyaçlar; Batı’nın ürettiği “medeniyetsiz Türk” imgesine cevap vermek, Osmanlı geçmişinden sıyrılmak ve inkılapların tarihi temellerine eski Türk tarihinden dayanak bulmak şeklinde çözümlenebilir.

Erken Cumhuriyet döneminde Eski Türk tarihi kavramının mahiyetinin oldukça geniş tutulduğu söylenebilir. Bu noktada; karşı karşıya kalınan siyasi yahut kültürel problemlerin çözümünde; yeri geldiğinde Sümerler, yeri geldiğinde Hititler (Etiler) eski Türk tarihinin bir parçası olarak sunulmuştur.¹⁷

Bugün akademik camianın uzlaşısı halinde olduğu, eski Türk tarihinin parçası olarak daha erken dönemleri İskitler üzerinden ele aldıktan sonra hanedan/devletler halinde teşekkül etmiş olan *Hun-Göktürk-Uygur* devletleri çizgisi, erken Cumhuriyet döneminde kabul görmüştür. Türk Tarih Tezinin temel eserlerinden olan ilgili tarih ders kitaplarında bu konu daha net biçimde gözlenebilmektedir. *Tarih I Tarihten Evvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*’da prehistorya ve eskiçağ tarihleri ele alınırken, 63. ve 71. sayfaları arasında “Anayurtta En Eski Devletler” ana başlığı altında Asya Hunları ve Topa (Tabgaç) Türk Devleti, İskit Türk İmparatorluğu başlığı altında İskitler ele konu edilmiştir.¹⁸ Metnin inşasına bakıldığında, Hunların ve İskitlerin Türk olduklarının kesin ifadelerle vurgulanması, Hun tarihiyle doğrudan bir aidiyet bağı kurulmaya çalışması açısından önem taşımaktadır.

Hun kavramının zihinlerde belirginleşmesi adına, çokça özetlenmiş bir siyasi tarih anlatısı içinde de olsa Mete Han, ayrı bir başlık altında, “muzaffer” sıfatıyla müsemma olarak, büyük birleştirici vasfına haiz bir “Başbuğ” şeklinde tasvir edilmiştir. Mete’den sonra metin, büyük tarihsel boşluk bırakarak ve M.S 48 yılında ki bölünmeye bir cümle ile temas ederek ilerlemiş, ardından da konu Hun İmparatorluğunun yıkılmasına gelmiştir.¹⁹

Tarih II’de ise orta zamanlar tarihi ele alınmıştır. Birinci cildin sonundaki kısımdan kısa bir özetle başlayan anlatı, 20. sayfadaki “Türk-Alanlar ve Avrupayı İstilaları” bahsinden 76. sayfada sona eren “Kumanlar” bahsine kadar çoğunlukla, bugün de eski Türk tarihinin bir parçası olarak kabul edilen, çeşitli Türk devletleri ve Türk boylarının tarihleri konu edilmiştir. Anlatının hemen başında Alanlardan bir Türk boyuymuş gibi bahsedilmiştir. Onlar, Hunlar Avrupa’ya gelmeden önce bölgede yaşamışlardı.²⁰ Böylece anlatı Avrupa Hun’larının akınlarından önce de bölgenin Türk olduğunu ve Doğu Avrupa’daki Türk hâkimiyetinin birden bire meydana gelmiş

17 *Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar, Müzakere Zabıtları*, (Ankara: 2010), 30.

18 *Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (Tıpkı Basım)*, (İstanbul: 2014), 63 vd.

19 *Tarih I*, 64-67.

20 *Tarih II Orta Zamanlar*, (İstanbul: 1933), 20.

değil, bir süreklilik içinde devam edegelen bir yapıda olduğunu kanıtlamayı amaçlamıştır. Ele alınan bir sonraki konu başlığı Avarlar 'da, özellikle İstanbul'u kuşatmaları üzerinde durulmuştur.²¹ Böylece Türklerin İslamiyet dinini kabul etmeden önceki dönemlerde dahi, çağ açıp çağ kapatacak bir olay olarak değerlendiren fetih eylemini gerçekleştirmeye çalışacak kadar güçlü bir yapıda oldukları vurgulanmak istenmiştir.

Ders kitabında, eski Türk devletleri içerisinde siyasi tarihi ve kronolojisi en detaylı biçimde aktarılan devlet Göktürk Hakanlığı olmuştur. Bumin Kağan, İstemi Yabgu, Mukan Kağan, İşbara Kağan, Tardu, Kutluk Kağan, Bilge Kağan, Kapgan Kağan ve Kültigin isimleriyle anılıp haklarında birkaç cümlelik de olsa malumat verilmiştir.²² Göktürklerin anlatıldığı ana başlık içerisinde daha önce yapılmamış bir yöntem tercih edilerek, Göktürklerin umumi tarih içerisindeki rolleri bir alt başlık olarak öğrencilerin dikkatine sunulmuştur. Göktürkler başlığı Orhun Yazıtları ile alakalı bir özetle sonlandırılmıştır.²³ Göktürkler bahsinden hemen sonra Türgişler, Karluklar ve Uygurlar hakkında da bilgi verilmiştir. Özellikle Uygurlar yüksek medeniyet temsilcileri olarak betimlenirken yazı dili ve edebiyatlarında ulaştıkları seviye anlatıda ön plana çıkarılarak Türklerin en medeni milletlerden bir tanesi olduğu savına destek veren bir delil olarak sunulmuştur.²⁴ Bu tarih ders kitabı serisi, Milli Eğitim Bakanlığınca okutulmaktan vaz geçildikten sonra dahi, çizdiği temel çerçeve ile hem gelecekteki ders kitaplarının hem de eski Türk tarihine dair kaleme alınan akademik çalışmaların eski Türk tarihi anlayışı üzerinde belirleyici olmayı sürdürmüştür.

1945 sonrasında Dünya'da yaşanan Soğuk Savaş ve bunun Türkiye'de, ortaya çıkardığı bazı "korumacı" refleksler neticesinde, devletlerin yeniden dikkate alındığı bir sınıflamayla askerî zaferlere odaklı, siyasi antlaşmalardaki başarıları ön plana çıkaran yapı anlatıdaki ağırlığını iyiden iyiye artırmıştır. Bu durum 1990'larda Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte ortaya çıkan süreç ile devam etmiştir. Hatta bu tarihlerde Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri/ akraba halklarla, Türkiye'deki yeni yetişen gençler üzerinden kamuoyunun bir bağlantı kurabilmesi için *Genel Türk Tarihi* dersi liselere zorunlu olarak konmuştur. Ancak bu dersin içeriği de Soğuk Savaşın getirdiği sosyal psikolojiden midir bilinmez, yine kurulan devletler ve bunların askerî zaferleriyle siyasi başarıları, dünya haritası üzerindeki siyasi-askerî rolleri üzerinden işlenmiştir.²⁵ Bu durum, siyasi-askerî tarihin öğretimde ağırlığı oluşturduğu, bunun yerine medeniyet tarihine de gereken yerin verilmesi gibi haklı eleştirileri sıklıkla beraberinde getirmiştir. Hatta 1990'ların ikinci yarısından 2007'lere

21 *Tarih II*, 37-38.

22 *Tarih II*, 45-46.

23 *Tarih II*, 51.

24 *Tarih II*, 59.

25 Soğuk Savaş dönemi dinamiklerinin destekleriyle 1990'lara kadar vazgeçilemeyen "romantik milliyetçi tarih" anlayışının bugün için yerini "milli tarih anlayışı"na bırakmak durumunda olduğu tespiti bu noktada anlmalıdır. Bugünün dünyası, romantizmin yanında getirdiği duygusal aşırılıkları değil, akıllı ve gerçekçiliği önemsemekte ve öne çıkarmaktadır. Ahmet Şimşek-Funda Alaslan, "Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları", *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi* 40, 2014.

kadar özellikle Osmanlı dönemiyle ilgili medeniyet ve müesseseler tarihinin ayrı öğretilmesi gibi girişimler ortaya çıkmıştır. Bunun tarihte siyasi-askeri ve medeniyet tarihi gibi yapay bir ayrımın getirdiği sorunlar dolayısıyla sürdürülememesi neticesinde bundan vazgeçilmiştir.

Zaman içinde tarih denilince Türk Tarihi, Türk tarihi denilince de asker zaferler, siyasi başarılar, genişleyen ve gerileyen devlet coğrafyalarına göre biçimlenen ileri-geri algıları, sultan ya da padişahlar üzerinden yapılan bir sıra dizim neredeyse kanıksanmıştır.

1990’lı yılların ortasından itibaren Türk üniversitelerinde yurtdışı doktoralı tarihçilerin görev alması konuya ilişkin çağdaş dünyadaki gelişmelerin takibini beraberinde getirmiş, Tarih Vakfı’nın tercüme/sempozyum/çalıştay/projeleriyle zenginleşen tarihyazımı yeni kapılar aralamıştır.

3. Mevcut Yapının Sorunları

Türk tarihinin yazımı ve öğretilmesi noktasında, Osmanlıdan Cumhuriyete ve günümüze kadar, geçen yıllar içerisinde gelişmiş bir yapı karşımızda durmaktadır. Mevcut Türk tarihyazımı ve öğretiminin iddialarından en önemlisi, her ne kadar pek çok devlet üzerinden temsil edilse de geçmişten bugüne değin kesintisiz bir sürekliliğe sahip olmasıdır. Bu durum, özellikle Meşrutiyetten beri yaklaşık yüzyılı aşan bir süredir, Türk tarihi üzerine yayınlanan milli temelli çalışmaların bir sonucu olarak kabul edilebilir. Daha çok “vatanın mukadderatı” ve “devletin bekası” üzerine refleksif yaklaşım ve tezlerle kurumsallaşan söz konusu yapı, Soğuk Savaş Döneminde etkisini yoğunlaştıran *mefkûreci* (idealist) yaklaşımdan etkilenerek, Türk tarih tasavvuru ve imajlarının adeta tarih dışı bir tanımla belirlenmesiyle şeklini almıştır. Bu durum, aslında toplumun tarih tasavvuru ile doğrudan alakalı olmayıp, tarihe göbekten bağlı biçimde ilerleyen ve tarih eğitimine nüfuz etme amacıyla olan siyasi konjonktür ile daha çok alakalı görünmektedir.

Kendi tarihi arka planı içinde düşünüldüğünde, Türk tarihçiliğinde “yıkılan” ve “kurulan” Türk devletleri odağında işlenen tarih derslerinin, Balkan Savaşlarıyla başlatılan milliyetçi/Türkçü yaklaşımlara uygun tanziminin, 1945 sonrasındaki Soğuk Savaş sürecinde neredeyse sadece Türk *kahramanlığını* ve *zaferlerini* öncülleyen bir yapıya dönüşmüştür. Her tarihyazımı ve öğretiminde olduğu gibi bunun da dönemin ruhundan mütevellit ortaya çıktığı aşikârdır. Bugün alışıldığı için normal görünen bu yaklaşımın en büyük olumsuz sonucu, yinelemek gerekirse, tarihin ziyadesiyle “idealleştirilmesi” sonrasında bireylerde yarattığı “masalımsı” hava ile tarihsel gerçeklikten uzaklaştıran halidir. Ülkelerin iç ve dış siyaseti açısından farklı biçimlendirici özellikleri olan Soğuk Savaş döneminin diğer ülkelere ait tarihçilik örneklerinde²⁶ de karşılaşılan bu idealleştirme/destanlaştırma durumu, Türkiye’de Türk tarihi çalışmalarında neredeyse hiç tartışılmayan sonuçlarından biridir.

26 38 ülkenin tarih ders kitaplarında Türk ve Osmanlı imajının incelenen geniş çaplı araştırma eserinde özellikle Balkan ve Ortadoğu ülkelerinin lise tarih ders kitaplarından son derece olumsuz bir Türk ve Osmanlı imajının olduğunun görülmesinin, bu ülkelerin geç uluslaşmaları yanında, Soğuk Savaş döneminden günümüze tevarüs eden bazı toplumsal önyargılar, bu çerçevede oluşmuş stereotiplerden daha öncelikle kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bk. Ahmet Şimşek, *Dünyada Türk İmaji*, (Ankara: PegemA Yayınları, 2018).

Mevcut yapıya göre öne çıkan niteliğiyle Türk tarihi, başlatıldığı Asya Hunlarından itibaren devlet olgusu açısından tam bir kesintisiz devamlılığa sahiptir. Bu devamlılık, neredeyse eski bir millet olma hasletini ispat etmek için geçmişten bugüne değin kusursuz sürdürülmektedir. Tarihte “kesintisiz devamlılık” vurgusu hiç kuşkusuz toplumsal hafızanın yeniden inşa edilmesi için son derece önemli bazı olumlu pratiklere sahiptir. Ancak süreklilik arz eden Türk tarihinin ele alınışında içeriğin, gerek kişiler (kahramanlar) gerekse yaşanan olaylar çerçevesinde zaman zaman ortaya çıkan “idealleştirmeler”le, bireylerde “masalımsı” bir imaja dönüşmesi sorununu yaratmıştır. Böylece “idealleştirilen” Türk tarihi; toplum yapısı, üretim biçimleri, eğitim, kültür vs. alanlarında, coğrafyalar değişse de, hatta “din değiştirme” gibi büyük olaylar yaşansa da büyük ölçüde değişmeyen bir “öz”e (cevher) atıf yapmıştır. Bu süreç ve öncesini ele alma durumu, genelde tarihsiz (ahistoric) ve mekânsız biçimdedir. Bu durum, Türklerin çok eskiden beri var olan tarihlerinin devamına işaret etmesi yönüyle anlamlı olsa da ileriki sayfalarda açıklandığı gibi tarihsel açıdan sahip olması gereken niteliklerin dışında masalımsı bir ideale dönüşmüştür. Bu özcü yaklaşım, bazı noktalarda “tutarsızlık”, gereksiz “aşırı yorum” ve bazı yeni “kurguları” da beraberinde getirmiştir.

Türk tarihyazımı, buna bağlı öğretim için oluşturulan müfredat ve buna uygun düzenlenen tarih ders kitaplarında, mevcut durum, bu çerçevede şöyle özetlenebilir:

Türk tarihi MÖ 3. yüzyılda Mete Han ile başlamaktadır. Hun, Göktürk ve Uygurların güçlerini kaybetmelerine kadar “eski Türk tarihi” olarak adlandırılan dönem hüküm sürmektedir. Bu dönemki sosyal yaşam (üretim, inanç, toplum yapısı, eğitim vs.) Göktanrı dini, bozkır yaşamı, hayvancılık üzerinden anlatılmıştır. Buradaki “bozkır yaşamı” tanımlaması, gerçekçi bir kavramsallaştırma olsa da İslamiyet öncesinde Göktanrı dininin, neredeyse tüm Türk halklarına şamil kılınması, doğru olmadığı için zihinlerde yanlış algılara ve sonuçlara neden olmaktadır. “Büyük göç” olgusuyla, geniş bir coğrafyaya (Avrasya’ya) yayılmış Türk halkları ve topluluklarının homojen bir toplum olmamasına rağmen öyle sunulması bu özcü yaklaşım sorununu derinleştirmektedir. Oysa bunun yerine, Türk halk ve topluluklarının devlet kuran boy/ların sayesinde dönem dönem “bir arada yaşadıklarından” bahsedilebilir. Zira bunun dışında yakın ya da aynı coğrafyayı paylaşan Türk halk ve topluluklarının genelde çatışma ve cedelleşme ile birbirlerine tahakküm kurma, bir diğerrinin toprak ve menkul değerlerini ele geçirme amacıyla oldukları söylenebilir.²⁷ Bu şaşkıncı değildir, zira geniş bozkır düzlüklerinde ganimet ve sonrasında ortaya çıkan “ülüş”,²⁸ önemli bir iktisadi ve toplumsal faaliyettir.²⁹ Toplumsal düzenin inşasında gerek makro düzeyde hükümdarın ülkeyi paylaşımında, gerekse mikro düzeyde aile içinde ve kutlamalarda düzenleyici etkisi ile “ülüş” geleneği, toplumsal harmoninin tesisinde belirleyici sayılmıştır. Gerek iktidarı elinde bulundurmanın hâkimiyeti altındaki toprakları siyasal hiyerarşi esasına göre paylaşması, gerekse törensel bir yemekte

27 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 38-54.

28 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 111.

29 Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih?*, (Ankara: Bağlam Yayınevi, 1992, 87; Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VIII. Yüzyıllar*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005, 190 vd.

davet sahibinin yiyeceği toplumsal hiyerarşi esasında bölüştürmesi, işlevsel perspektifte önem kazanmıştır.³⁰ Bu önemli gelenek, daha sonraki Türk halkları tarafından devam ettirilmiştir.³¹

Avrasya olarak tanımlanan geniş coğrafyaya yayılmış, genelde bozkır iklim tipinin getirdiği doğallıklar yanında, Şamanizm olarak adlandırılan geniş bir inanış biçimini benimsemiş Türk halk ve topluluklarının, farklı kültüre sahip topluluklarla karşılaşarak onlardan kültür/zihniyet bağlamında etkilenmeleri şaşırtıcı sayılmamalıdır. “Eski Türkler” olarak tanımlanan bu toplulukların homojen bir din ya da inanca sahip olmadıkları, pek çok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir.³² Buna rağmen eski Türklerin Göktanrı dini gibi homojen ve yekpare bir inanca sahip bir kitle olduğunu iddia etmek, ancak Türklerin sonrasında İslam’a çok hızlı ve kolayca geçtiğini ve hep Hanif din çerçevesinde yaşadıklarını iddia etmenin temelini oluşturacak, ideolojik bir konumlanmadan kaynaklanır.

751’de Talas’ta Türklerin, Müslümanların (Arapların) tarafını tutmaları açık bir siyasal tercih iken, bunun üzerinde nerdeyse hiç durmaksızın, gelişmenin sadece Türklerin İslam’a yönelişleriyle açıklanması da benzer yanlış algıyı desteklemek için üretmiştir. Bu durumu Ahmet Yaşar Ocak’ın³³ sorgulama tarzı ile işlersek şu sorular ortaya çıkar:

1. Talas’ta Türkler birden bire (anlatıların bir kısmı neredeyse bir gecede gibidir) mi Müslüman oldular?

2. Türkler neden Müslüman oldular? Bunun üzerinde neredeyse hiç durulmaksızın eski Türk dini olarak yegâne din olarak tanımlanan Göktanrıçılık ile (ki bu tartışmaya açıktır) yeni din İslam arasında bazı ana benzer noktalar üzerinde durulur. Anlatıda Göktanrı dininin İslam’la çok benzediği, Türklerin de bundan dolayı İslam’a geçtiği anlatılır. Bu İslam’a geçişlerinin kısmen bir nedeni olarak doğru sayılsa da niye ve nasıl bir süreçle İslam’ı tercih ettiklerini hiçbir biçimde açıklamaz.

2. Birey ya da toplum açısından din değiştirmek çok zor ve uzun bir süreçken, Türkiye’deki tarih ders kitaplarında konuyla ilgili neden bir anlam boşluğuna izin verilir?

3. Geniş bir coğrafyada (Ortaasya, Doğu Avrupa, Ortadoğu bölgelerinde) birbirinden farklı inanış ve kültüre sahip, farklı iktidarların egemenliğinde yaşayan Türkler, nasıl birden ve tek bir anlayışta İslam’a geçivermişlerdir? Oysa literatür bunun böyle olmadığını farklı coğrafyalarda farklı biçimde İslam’a geçişlerin söz konusu olduğunu anlatır.³⁴

4. İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar nasıl Müslüman olmuştur? Müslüman olma

30 Hayati Beşirli, “Türk Devlet Sisteminde Toplumsal Düzenin İnşasında İşlevselci Bakış Açısıyla “Ülüş” ve “Cilik” Geleneği”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 63, (2012), 340.

31 Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 210-211.

32 Konu hakkında savımızı destekleyen başlıca görüşler için bkz.: Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976), 40-43; Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, (İstanbul: MEB Basımevi, 1976), 2; Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, 74-83.

33 Ahmet Yaşar Ocak, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, *AlBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/13, (2013), 251-260.

34 Türklerin İslamlaşma sürecini farklı coğrafyalarda paralel olarak ilerleyen süreçler bileşkesi olarak ele alan güncel bir çalışma için bkz. Osman Karatay, *Türklerin İslam’ı Kabulü*, (Ankara: Kripto Kitaplar, 2018). Aynı süreci İslam Devletinin perspektifinden takip eden kült bir çalışma için ise bk. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2015).

sürecinde hükümdar ya da Bey'in tercihinin etkisi ve önemi öğretimde neden konu edilmez? Oysa bu durum, eski Türk topluluklarının hiyerarşik toplum yapısı ile çok yakından ilişkili görünmektedir.

5. Ortazamanlarda toplulukların varlıklarını devam ettirmeleri için iktisadi bir faaliyet alanı olarak savaşın önemi üzerinde neden hiç durulmaz? Sefer ya da savaş sonrası ganimetin, geniş bir kitlenin ve devletin iktisadi kaynağı olması bakımından önemi neden görmezden geliriz? Kaldı ki İslam'ın ganimeti yasaklamayıp yeniden formüle etmesi, Müslüman Türklerde bu âdetin buna göre biçimlenmesi söz konusuysen, toplumsal yapının sanki bugünkü gibi “üretim dayalı” olduğu tasavvuru neden yaratılmıştır? Bu açık bir anakronizmkken, buna neden izin verilir? Toplumun bugünkü gibi ütime dayalı bir ekonomiyi paylaşması, dünyada sanayi inkılabı sonrasında ortaya çıkan üretim ve artı değer kavramlarıyla yakından ilgiliysen, savaşın eski Türk topluluklarında ekonomik bir yönü olduğunun görmezden gelinmesi anlaşılabilir bir durumdur.

Müslüman Türk devletlerinin yönetimlerinin, Karahanlı-Gazneli-Selçuklu başlangıcından itibaren “Ehli Sünnet Vel Cemaat” olarak tanımlanan, zaman zaman rengi farklılaşan bir Sünniliği benimsemesi yanında, Selçuklu Nizamiye Medreseleriyle başlayan ideolojik konumlanmanın, Anadolu beylikleri ve Osmanlı devletinde de devam ettiği söylenebilir. Başlangıçta Nizamiye Medreseleri, her ne kadar Selçuklu devletine karşı siyaseten konuşlanmış siyasal Şiiliğe karşı ortaya çıkmış gibi görünsen de tarihsel süreç içinde iç siyaset denilebilecek toplum yapısını dönüştürmeyi de üstlendiği ortaya çıkar. Bilinir ki Nizamiye Medreseleri, Selçuklu iktidarlarının resmi ideolojisi olan Ehli Sünnet (Sünnilik) düşüncesini sistemleştirmiş, yeniden üretilmesine kaynak teşkil etmiştir. Bu fihki ve itikadı mirası daha sonrasında Osmanlı devleti, Osmanlı medreselerinde devam ettirilmiştir. Bu medrese geleneğinin, pek çok hadisten kaynaklı olarak “ululemre itaatı” merkeze alan bir fihki ve itikadı bilgiyi,³⁵ zamana göre güncellemeyi şerh ve nahiv yoluyla yapması, zamanı açısından kendi içinde şüphesiz son derece tutarlı ve anlamlı sayılabilir. Ancak tarihyazımında ve ders kitaplarında bunu tarihsel bir durum olarak tanımlamak ve açıklamak yerine medrese kavramını bile “güçlü zamanlarda pozitif bilimlerin okutulduğu”, “gerileme zamanlarında dini ilimlerin ağırlık kazandığı” gibi tutarsız bir genelleme ile tanımlayarak, burada da bir tür anlam boşlukları yaratmanın nedeni nedir? Yine medreselere; “pozitif bilimlerin” görüldüğü birer üniversite, zorunlu eğitimin parçası olarak toplumsal eğitim kurumları gibi modern zamanlarda modern zihnin inşa ettiği yeni misyonlar yüklemek neden yapılır?

Konuyla ilişkili bir diğer sorun, Türklerin Müslüman olduktan sonra, özellikle Selçuklu ve Osmanlı devleti dönemlerinde “toplumsal tüketim” olgusunun bugünkü gibi olduğuna dair yaklaşımdır. Oysa bahsi geçen dönemlerde var olan Müslüman-Türk toplum yapısının, Ahilik gibi ütime dönük tasavvufi teşkilatların üzerinden okunarak, üretim-tüketim ilişkisinin zihniyete

35 Recep Önal, Osmanlı Coğrafyasında Sünnî Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeolojik Analizler”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, (10/4) (2018), 1258-1275.

dayalı biçimde gerçekleştiği gerçeği, sınırlı üretim biçimlerini ve kanaatkâr insan tipini odağa alarak, Türk iktisadi tarihini hakkıyla açıklama konusunda daha başarılı bir yol izlenebilir.

Türk tarihinin öğretiminde önemli sorunlardan biri ise Türk tarihinin “kolay öğretimi” çabası çerçevesinde, geçmişteki kurum, durum veya anlaşmaları, günümüz dünyasından benzer örnekleriyle (analoji kurarak) sunmaktır.³⁶ En çok bilinenleri, sadrazam-başbakan, medrese-üniversite, kapitülasyon-ımtiyaz vs. Bunlardan Selçuklu ve klasik Osmanlı dönemlerinde çeşitli yabancı devletlere verilen ticari imtiyazları ve belki kapitülasyonları kendi tarihsel özgül bağlamı çerçevesinde yorumlamak gerekmesine karşın, bugünkü ihracat –ithalat olguları sanki o zamanlarda da varmış gibi bir algı yaratarak, bu ticari imtiyaz ve kapitülasyonları genel olarak yorumlama tutarsızlığı örnek sayılabilir.

Türk tarihinin, devlet temelli kesintisiz sürekli anlatısı çerçevesinde inşa edilmesi, çoğu zaman tarihsel olmaktan çok siyaseten ortaya çıkan idealleştirme, tarih yazımı ve öğretiminin odaklandığı gerçekliğin önüne geçebilmektedir. Örneğin, Eski Türklerde devletin lideri olan kağan, “*Tanrıda kut bulmuş*”tur. Bu, onun Tanrısallığına ve bundan aldığı güçle meşruiyetine yönelik bir zemin oluşturur. Bu durum, Müslüman olduktan sonraki Türk devletlerinde de varlığını bir biçimde sürdürür. Bu anlamlı bir değişim-süreklilik izidir. Ancak örneğin, Türklerin Müslüman olmadan önce de neredeyse Müslüman gibi hayat sürdükleri, bu çerçevede Müslüman olmalarının neredeyse “Tanrısalsal bir zorunluluk olduğu” gibi iddialar, söylemeye çalıştığımız “aşırı yorum” kısmına tekabül eder. Çünkü bu iddialar kanıtlanabilir nitelikte değildir. Zaten ortaya çıkışları da siyasetendir. Bu söylemin temelinde; gerek 19. yüzyıl romantik ulusçuluğunun, gerekse sonrasında 1945’lerden itibaren yaşanan Soğuk Savaş döneminde tarih ders kitaplarında bariz biçimde ön plana çıkarılan, “zafer kazanan Müslüman Türk” idealleştirmelerinin (mefkûreci yaklaşımın) olduğu düşünülmektedir.³⁷

Siyasi yaklaşım ve ideolojilerle iç içe ilerleyen bu tarz bir tarihçiliğin; tarihyazımında tartışılmaz hale gelen bazı kanonları üretmesi kaçınılmazdır. Nitekim öyle de olmuştur. Kavramı açmak gerekirse; kanon, toplumun kültürünün devamı adına öne çık(arıl)mış yapıları temsil eden öne çıkartılmış anlayış kalıplarıdır. Herman Paul’un ifade ettiği üzere “*geçmişe bakışa dair bir araca işaret eden, zira epistemik değil siyasi hedeflere hizmet etmekte olan bir yapıdır. Öyle ki kanonlar, durağandır, belirsizliğe mahal vermez ki bu da tarihyazımında yer alan sonu olmayan tartışma kavramına uymamaktadır.*”³⁸ Bu bağlamda tarihyazımında ortaya çıkan tüm kanonik anlatıların; *önceden cevabı verilmiş olan soruların sorularak* ideolojinin kendisini tasdik etme çabasının ürünü olduğunu, *bilinen cevapların tekrar edilmesi* manasına geldiğini de bu noktada vurgulamak gerekir.

36 Bahri Ata, “The Turkish prospective History teachers’ understanding of analogy in History education”, *International Journal of Historical Learning Teaching and Research (IJHLTR)*, (8) (2009), 6-19.

37 Cangül Örnek, “Soğuk Savaş Dönemi Tarihçiliği ve Türk-İslam Sentezi Tarihçiliği,” A. Şimşek (ed.) *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınları 2020).

38 Herman Paul, *Tarih Teorisi*, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2019), 131-132.

4. Önerilen Model: Türk Tarihine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım

Tarihsel olayları ortaya çıkaran etmenlerin ne olduğu konusu her zaman tartışma konusu olmuştur. Kahramanlardan devletler çağına, oradan, Annales Okulu vasıtasıyla, ağır aksak da olsa sosyo-ekonomik etmenlere doğru bir yönelimin olduğu söylenebilir. Bu değişimle birlikte ortaya çıkan, tarihe yönelik zihniyet temelinde yaklaşım çabaları süreç içinde pek çok eserin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, Carlo Ginzburg'un *Peynir ve Kurtlar*, Robert Darnton'un *Büyük Kedi Katliamı* gibi kısa dönemsel ya da mikro kapsamda güncel incelemeler sunan eserleri yanında, boylamsal incelemelerin de eskiden beri yazılmakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda uluslararası literatürde en bilinenleri Burckhardt'ın *Rönesans*, Toynbee'nin *Uygarlık Yargılanıyor*, Spengler'in *Batı'nın Düşüşü*, Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Sombart'ın *Modern Kapitalizm*'i ilk akla gelenlerdir. Ayrıca Huizinga, Elias ve Bakhtin'in kültür tarihinin öncü eserleri de zihniyet tarihiyle yakınlıklar barındırır. Aries, Duby ve Le Goff gibi zihniyet tarihçiliğinin önemli isimlerinin üçüncü kuşak temsilcisi olduğu Annales Okulu, tarihçilik mesleğini metodolojik olarak derinden etkilemiş ve dönüştürmüştür.³⁹ Türkiye'de ise Turhan'ın *Kültür Değişimleri* dışında Ülgener'in *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri* bu kapsamdaki çalışmalara iyi birer örnektir.⁴⁰

Türk tarihini bütüncül biçimde zihniyet temelli ele alan çalışmaların sayısı hala çok olmasa da Türk tarihçiliğinde zihniyet çözümlemelerine yönelik çalışmaların arttığı görülmektedir. Sabri Orman'ın *Gazali'nin İktisat Felsefesi* (1981); Şükrü Hanioglu'nun *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jon Türklük* (1986), Sureyya Faroqi'nin, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (1997); *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak* (2003); Ahmet Yaşar Ocak'ın *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* (2003); H. H. Aygül'ün, *Zihniyet, Din ve İktisat: Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü ve Tipolojik Analizi* (2014), Ali Fuat Bilkan'ın *Fakihlerin ve Sofların Kavgası* (2016), *Osmanlı Zihniyetinin Oluşumu* (2018) örnek olarak sayılabilir.

Şüphesiz ki her farklı dönem ve farklı coğrafya üzerinde, yaşanmış olayların kendine özgü olduğu göz ardı edilemez. Bu gerçekliği dikkate alan bir tarihyazımı tasarımı, tarihin bilgi doğası açısından son derece gereklidir. Ancak, elde edilen arşiv verilerini çeşitli kuramlarla besleyerek daha anlamlı hale getirme çabaları da önemlidir. Bu çerçevede Türk tarihinin Hunlarla başlayan ve kesintisiz bir zamansal hat üzerinde günümüze kadar ulaşan serüvenini, öğretimde üç ana dönem ve iki bunalım/geçiş dönemi üzerinden ele almak mümkün görünmektedir. Bu yapıldığında tarihin bölgeler/coğrafyalar, devletler ve hanedanlar üzerinden okunması yanına bir alternatif eklenmiş olacak ve tarihyazımı kendisini gerçekleştiren en önemli etmenlerden biri olan düşünce yapısı etrafından düşünülme ve yorumlanma imkânı bulacaktır. Bu noktada ileri sürülen dönemler şunlardır:

39 Murat Arpacı, "Zihniyet Tarihçiliği ve Georges Duby", *Dünyada Tarihçilik*, (Ankara: PegemA Yayınları 2017), 271-273.

40 Ahmet Şimşek, "Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (16/2), (2009).

4.1. İslam'dan Önceki Türkler (Hiyerarşik Toplum Yapısı İçinde Savaşçı (Alp) Tipi)

Birinci dönem genel olarak İslam'dan önceki Türkler ya da bir başka söyleniş biçimiyle "Eski Türkler" olarak adlandırılabilir toplulukların ele alındığı zaman aralığıdır. Bu dönemin aktörleri, Orta Asya merkezli, ancak Avrasya denilebilecek geniş bir alanda yaşamakta olan, çeşitli boy isimleriyle coğrafi olarak dağılmış, genelde birbiriyle iyi ilişkiler kuramayan, bir beyin liderliğinde hiyerarşik olarak yapılanmış topluluklardır. Bunlar, iktisadi manada, aralarında ortaya çıkan çatışmalardan ganimet elde ederek varlıklarını sürdürmüştür. Fakat aynı zamanda Hikmet Kıvılcımlı'nın tezinde önemle vurguladığı gibi yerleşik şehirli topluluklardan çok daha yüksek "ahlaki" değerlere haiz, yaşadıkları coğrafyanın doğası ile bütünleşmiş bir hayat tarzına da sahiptirler.⁴¹

Komşu kültürlerle ait çeşitli inançları zaman içinde benimsemiş, bu yönüyle dışa kapalı olmaktan uzak, doğayla iç içe yaşamının bir getirisi olarak pratik düşünen ve son kertede "bozkır medeniyeti" olarak tanımlanan medeniyet dairesinin içinde yer almışlardır. Sahanın getirdiği bu yaşam tarzını ve imkânlarını sürdüren çok sayıda Türk topluluğu, zaman zaman birbirleri üzerinde kurdukları egemenliğin sınırlarını genişletmiş ve böylece bu askerî üstünlüğün beslediği bir idari üstünlük vasıtasıyla müstakil devletlerini kurmuşlardır.⁴² Bu sebepten tarihte çok sayıdaki Türk devletine tesadüf edilir. Tarihöncesinin İskitler ile başlatılabilecek bu döneminin, asli unsurları tarihyazımında Hun-Göktürk-Uygur devletleri çizgisinde somutlaşmıştır. Bunlar içinde Göktürkler, belirli bir bağlamda, anlatıya dayalı bir yazılı metin (yazıt) bırakması ile öne çıkarken, Uygurlar ise kurdukları şehirler, ticaret ve sanatta ileri gitmeleri ile Türk tarihinin askerî/siyasi nazarından sıyrılabilmişlerdir.⁴³

Türk tarihinin ilk dönemi olan İslam'dan Önceki Türklerin (Eski Türklerin) nasıl yaşadıkları, nelere, nasıl inandıkları, neleri önemsedikleri, hülasa nasıl bir kültüre ve zihniyete sahip oldukları, Göktürklerin diktikleri Orhun Yazıtları ile bin yılların epizotlarını taşıyan "sözlü gelenek" çerçevesinde günümüze kadar ulaşmış Türk destanları ve *Dede Korkut Hikayeleri*yle betimlenebilir. Yazıtlar, dönemin yazılı tarihçilik anlayışını betimlemede faydalanılabilecek yegâne materyali oluşturmaktadır. Bu noktada, çok uzak olmayan bir geçmiş hakkında, bizzat Kağan'ın halkına, tarihi anlatması ve bir anlamda da hatırlatması, *iktidarın elinde şekillenen tarih vurgusunu* açıkça göstermektedir.

Yazıtlarda görülen tarih anlatısı, yakın bir geçmişte peş peşe yaşanan *özgürlük-esaret-özgürlük* sürecinin hatırlatılması üzerine kurulmuştur. Başlangıçtaki özgürlük devri, Bilge Kağan'ın *ecdadım* dediği, Birinci Göktürk devletinin kurucusu Bumin Kağan ve kardeşi

41 Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Tezi: Tarih-Devrim-Sosyalizm Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, (İstanbul: Diyalektik Yayınları, 1996).

42 Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992).

43 Mehmetali Kasım, Türkistan'daki Türk Medeniyetinin Yükselmesi ve Düşüşü Üzerine, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (12/48), (2020), 132-152.

İstemi Kağan'ın devleti kurmaları ile başlatılmıştır.⁴⁴ Ardından yaşanan devletin çökmesi ve bunun sonucunda başlayan esaret döneminin nedeni olarak ise, *beylerin ve milletin ahenksiz oluşu* ve *Çin'in yaşam tarzını benimsemeleri* işaret edilmiştir.⁴⁵ Hemen ardından *erkeklerin köle, kızların ise cariye olduğu* ifade edilerek,⁴⁶ tarih anlatısı daha dramatik, hatta trajik bir hale getirilerek, mesajın vurgusu güçlendirilir. Yazıtlarda, esaret döneminin bitişini takiben ikinci özgürlük dönemi hatırlatırken Kağan, Tanrı'nın da desteğini vurgulayarak babası İlderiş ve annesi İlbilge'nin ve onlara katılan on yedi erin başlattığı mücadele sonunda özgürlüğe kavuşulduğunu anlatmıştır⁴⁷ Bu kısa fakat oldukça açık dilli tarih anlatısıyla Kağan, hem kendi iktidarını yakın ve uzak atalarını zikrederek, *meşrulaştırma* ve *sağlamaştırma* yoluna gitmiş, hem de devletin devamı konusunda, millete ve boy beylerine düşen tabi olma sorumluluğunu öğüt olarak hatırlatmıştır. Bu bir anlamda Türk tarih yazıcılığında devlet merkezli tarih anlatısının da başlangıcı gibidir.

İlk Kırılma ve Takip Eden Geçiş Süreci: Türk tarihinde zihniyet temelinde büyük bir dönüşüme yol açan ilk kırılma; Türklerin İslamlaşmasıdır. Bu, hadisenin Türkler arasında yaygınlık kazanması ve Türk toplumunda çoğunluğun İslam'ı benimsemesine kadar geçen uzun süreç, bir *dönüşüm* olarak düşünülebilir. Türk milletinin, İslam dini kaynaklı olarak yaşadığı bu köklü zihniyet değişiminin yanı sıra; yerleşik hayata yönelimin sonucu olarak şehirliliğin artması, farklı devlet ve kültürler ile İslam dini ve şehirliliğin desteklediği düşünce yapılarının sağladığı birikimle karşılaşma/tanışma/kaynaşma da söz konusu edilebilir.

İslamiyet, bu süreçte şüphesiz ki Türklerin kültürleri üzerinde önemli değişimlere neden olmuştur. Bu değişimler, sosyal hayatta ve özellikle gündelik yaşam tarzında gözlemlenebilenlerin yanı sıra; uzun vadede daha kalıcı değişimleri besleyen sanat ve düşüncede meydana gelmiştir. Tarihyazımının ve tarih düşüncesinin değişimi de bunlardan biridir. Bu geçiş döneminde Türkler, çevre kültürlerden öğrenerek ve beslenerek tarih yazma konusunda deneyim sahibi olmuşlar ve İslami dönemin karakterine uygun bir tarih yazıcılığı anlayışını Arap ve İranlı tarihçilerden edinmişlerdir.

Kırılma ve ardından gelişen yeni sürecin, yani yeni din olan İslam'ı yorumlamanın, İslam çerçevesinde devlet-siyaset-iktisat gibi hayati alanları yeniden inşa etmenin yüzyıllar sürdüğü kabul edilebilir. 10. yüzyılın sonlarında geniş kitleler halinde Müslüman olmaya başlayan Türklerin, 11. yüzyılın sonlarında Anadolu'ya gelmeleriyle yeni yurt tutma düşüncelerinin, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasını da sağladığı bilinir. Bunun yanında 13-14. yüzyılda Anadolu'ya gelenlerin bazılarının Müslümanlığı geldikten sonra kabul ettikleri de gözönüne alındığında, sürecin Anadolu coğrafyasında bile sanıldığı aksine çok daha uzun sürdüğü anlaşılabilir. Kaldı ki bu bağlamda geniş heterodoks Türkmen topluluklarının

44 *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 1. Bu çalışmada kullanılan Orhun Yazıtları neşri için bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2008).

45 *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 6-7.

46 *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 7.

47 *Kül Tigin Yazıtı*, Doğu Yüzü, Satır 11.

zaman içinde Müslümanlığı genelde tekkeler üzerinde daha çok anladıklarını söylemek yanlış da sayılmaz. Bu durum, sözlü kültürün etkisiyle belirginleşmiş ve kendini sözlü kültüre ait biçimleri koruyarak yazıya geçirilen metinlerde göstermiştir. *Kutadgu Bilig* ve *Oğuznâmeler* bunların en göze çarpan örnekleridir.

4.2. Müslüman Türkler (Kanaatkâr, İtaatkâr, Gazi Müslüman Tipi)

İslami dönem, Türkler arasında, çeşitli sebepler (siyasi-iktisadi) dolayısıyla, hiyerarşik biçimde yeni bir dini kabul etmeleri ile başlamaktadır. Bu süreçte, farklı coğrafyalarda yaşayan ve kendine has kültür ve zihniyet geliştirmiş Türk halk ve topluluklarının önceki inançlarla birlikte yeni dini yorumlamalarından dolayı farklı Müslümanlık biçimlerinin ortaya çıktığı malumdur. İlgili dönemde, Türk toplumunda başlangıçta büyük bir kısmının konargöçer tarzda yaşamasına karşın, zamanla şehirler kuracak bir organizasyon ve kültüre ulaşıldığı da söylenebilir. Ulaşılan bu şehirli kültürün en belirgin getirilerinden birisi esnaf ve sanatkârlığı tasavvufi yorumlarla yoğurarak teşkilatlı yapıları üzerinden öğreten Ahilik gibi lonca birimleri olmuştur. Bu süreçte halkın İslam'ının tekkeler, havasın İslam'ının ise medreseler üzerinden geliştiği söylenebilir. Böylelikle toplum kültürel bakımdan kendi nev-i şahsına münhasır yapısını oluşturmuştur. Selçuklular dönemindeki siyasal organizasyonunu kendisinden eski olan Pers, Abbasi ve Bizans İmparatorluklarının kurumsal mirasıyla besleyerek imparatorluğa dönüştüren Türkler, İstanbul'un fethi ile dünya gücü olma iddiasındaki bir devleti ortaya koymuşlardır. Kendi altın çağını, siyasi askerî ve kurumsal başarıları ile kendisi yaratacak olan bu siyasi teşekkül (Devlet-i Aliyye) uzun asırlar boyunca tarihyazımının İslami döneminin önemli bir kısmını da karşılamıştır.

İslami dönem tarihyazımının tarih düşüncesi babında en temel özelliği, anlatının merkezinde her zaman Tanrı'nın yer almasıdır. Tarih metinleri, Tanrı'nın zaman ve mekândan münezzeh oluşu; zamanı, mekânı yani dünyayı ve çeşitli varlıklar ile ilk insanı yaratmasını açıklayan ve süreç içinde kalıplaşmış ifadelerle başlamaktadır. Burada aynı zamanda Tanrı'nın neden tarihin araştırılması, yazılması ve geleceğe aktarılmasından hoşnut olacağına dair düşünceler, ayetler ile de desteklenerek anlatılır. Tarihi olayların gelişimi içinde de, Tanrı'nın takdiri, en geçerli neden olarak, metnin içinde yerini alabilmektedir.

Tanrı'nın zamanın sahibi olduğunu fikrine bağlı olarak İslami dönem, çizgisel bir formda ilerler halde kurgulanır. Kâinatın yaratılmasını takip eden süreçte Âdem'in (ilk insan) yaratılışı ile başlayan tarih, dünya hayatının nihai yok oluş günü olan kıyametin gelişi ile son bulacağı ana kadar akmaya devam etmektedir. Nihai son ile kıyamet günü anlayışları tarihe, eskatolojik ve ereksel bir özellik kazandırmaktadır. Tarihçiler, tarih metinlerini kaleme alırken geçmişten ibret alma, ders çıkarma düşüncesine sahiptir. Özellikle neden tarih yazdıklarını açıklarken bu hususun açıkça belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Yazdıkları metinleri, akılcı bir zemin üzerinde faydalı araçlar olarak tanımlamak, tarihçilere var oluş amaçlarını dayandırabilecekleri bir dayanak sağlamıştır. Böylece yaptıkları tarih yazma işi, kendi nazarlarında olduğu gibi, iktidar, ulema ve halk nazarında da kıymetli hale getirilmiştir.

Osmanlı döneminde tarih anlayışı, menakıpname, cnkname, gazavatnamelerden kroniklere, oradan da vakanüvistliğe dönüşmüştür. Osmanlı tarih yazıcılığının yaşadığı değişimden hareketle, tarihin içinde yaşanan dönemin ruhunun bir yansıması olduğu gerçeğini de hatırladığımızda, zihniyetin, tarihin dönemlendirilmesi çabamıza nasıl vasıta olabileceği anlaşılır hale gelmektedir. Öyle ki, Türklerin İslamlaşması ile yaşanan büyük zihniyet değişimi, yaşam tarzının da değişmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu değişimden tarih anlayışı da kendisine düşen payı almıştır. Yukarıda ana hatlarına işaret edilen İslam'ın tarih anlayışı, Türklerin eski dönemdeki tarih anlayışını dönüştürmüştür. İlgili dönemin tarihyazımındaki en göze çarpan örneği olarak geleneksel Osmanlı tarihyazımı sayılabilir. Sonuç olarak tarih anlayışını değiştiren zihniyet dönüşümü tarihin kendisi üzerindeki dönüşümlerin de ana sebebi olarak ileri sürülebilir ve böylelikle devlet-siyasi/askerî tarih-kahramanlar odaklı tarih modelinden sıyrılarak, alternatif bir bakış yakalanabilir.

İkinci Kırılma ve Takip Eden Bunalm Süreci: Türk tarihyazımının karşı karşıya kaldığı ikinci kırılma noktası, Batılılaşma cereyanı ve dolayısıyla sekülerleşmenin Osmanlı Türkleri üzerinde tesir etmeye başladığı süreçtir. Söz konusu dönem, siyasi tarih anlatılarında, Nizam-ı Cedid hareketi yahut Tanzimat Fermanından başlatılarak, her iki Meşrutiyet dönemlerini kapsayan ve Cumhuriyetin ilanı ile da yeni bir evreye girildiğini iddia edeceğimiz kilometre taşları arasında kalan dönemdir.⁴⁸ Tarihyazımı bağlamında ise; Cevdet Paşa'nın tarihçilik anlayışındaki Osmanlı yenileşmenin, bir başka ifadeyle gözlenebilen, Batı etkisinin kurumsal temelde somutlaştığı Encümen-i Dâniş'ten, genç Cumhuriyetin tarihyazımına yön tayin etmek için kurduğu Türk Tarih Kurumu'na kadar olan sürecin ikinci kırılmayı karşılayacağı iddia edilebilir.

Dönemin tarih metinlerine bakıldığında dini söylemin retorik boyutuna indirildiği ve özünde seküler bir dilin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin bu dönemin tarih yazıcılarından Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumisine* geleneksel İslami dönemin bir özelliği olduğu gibi yaratılış anlatısıyla başlamış, fakat birkaç paragraf sonunda eserin takip eden kısmında eski Türk tarihinin başlangıç unsurları olan Hunlar vs. diğer devlet ve boylar hakkında bilgiler verdiği görülebilmektedir.⁴⁹ Buradan hareketle, eski Türk tarihine yönelik ilginin de sekülerleşme ile birlikte Türk tarihçilerinin gündemine girmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dönemin tarihçiliğinde öne çıkan en önemli isim 1851'de Encümen-i Dâniş üyesi olan, 1854 senesinde ortaya koyduğu *Târîh-i Cevdet* ilk üç cildi sayesinde 1855'de vakanüvistliğe getirilen ama klasik bir vakanüvise göre çok daha üretken ve çok daha geniş bir yelpazede yazan Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Paşa, metinlerinde, *Tanzimat, terakki, saltanat, Avrupa, İbn Haldun* gibi kavram ve isimler üzerinden fikirlerini ortaya koyarak kendisinden önceki isimlerden ayrılmıştır. Öyle ki Cevdet'te metnin bütünlüğünü sağlayan unsur olayların kronolojik

48 Hakan Reyhan, "Türk Modernleşme Tarihi Yazımında Devamlılık, Kopuş ve Eleştiri Vurguları", *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*, (İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2020).

49 Mizancı Murad Bey, *Tarih-i Umumi*, (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2006).

olarak artarda sıralanması değil, kavramlar üzerinden metne serpiştirdiği kendi yorumlarıdır.⁵⁰ Cevdet'in kendisinden önceki Osmanlı tarihçilerinden ayrılmasının bir başka nedeni, eserlerinde eline geçen belgeyi mümkün olduğunca tenkit süzgecinden geçirerek kullanması⁵¹ ve Batılı tarihçilerin metinlerinden faydalanmayı önemsemesi⁵² olarak sıralanabilir.

Bu kırılma dönemi içinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük adlı siyasi fikir akımları da ilk kez ortaya çıkmıştır. Siyasi temsilcileri ayrı tutulmak üzere, Osmanlıcılık fikri Mustafa Celalettin Paşa, İslamcılık fikri Namık Kemal ve Türkçülük fikri ise Süleyman Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Necip Asım Bey'ler tarafından tarihyazımı alanında temsil edilmiştir. Bu isimlerin ortak özelliği hayata baktıkları siyasi duruşları çerçevesinde, tarih metni kaleme alan ilk Osmanlı entelektüelleri olmalarıdır. Onlar, en özlü ifadeyle, devletin içinde bulunduğu durum ve karşı karşıya kaldığı sorunları görüp, kendi tarih inşalarıyla bu sorunlara bir çözüm önerisi getirmeye çalışmış kimselerdir.

Bahis konusu kırılma ve geçiş döneminde ortaya çıkan ve bir sonraki dönem olan modern dönem tarihyazımının içinde şekilleneceği önemli bir erime potası olarak görülebilecek unsur ise kültürel ve bilimsel amaçlı kurumlardır. Osmanlıcılık düşüncesi etrafında şekillenen bir oluşum, 1851 yılında kurulan *Encümen-i Dâniş*'tir. *Paris Akademisine* benzer şekilde kurulan yapısı ile bir akademi şeklinde çalışması planlanan ve tarihe üzerine de çalışmaların yürütüldüğü bu kurumun tarihyazımına en büyük katkısı içerisinden Cevdet Paşa'nın çıkmış olmasıdır.⁵³ *Encümen-i Dâniş*'in tarih konusunda istenilen randımanı sağlayamaması ve özellikle de kapsamlı bir Osmanlı Devleti tarihinin henüz yazılmamış olduğu düşüncesi, bu kurumun ardılı olarak nitelendirilebilecek *Tarih-i Osman-i Encümenin*in doğuşuna zemin hazırlamıştır. Encümen cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra *Türk Tarih Encümeni* adını almış ve 1928 yılında ise kapatılmıştır.

Türkçülük düşüncesi etrafında tarih yazıcılığı yapmak amacıyla kurulan ilk kuruluş ise, 1908 yılında kurulan ve bir çeşit entelektüel kulüp hüviyetinde olan *Türk Bilgi Derneği*dir. 1915 senesinde ise, *Türk Bilgi Cemiyetinin* içinden doğan ve doğrudan tarih ile uğraşmak amacıyla, Türkçü aydınlar tarafından Encümen-i Tetkik kurulmuştur. Kırılma sürecinin bitişi, *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti*'nin kurulması yoluyla ortaya konulan yeni bir paradigma vasıtasıyla olmuş, Türk tarihyazımında modern dönem başlamıştır. Ancak bu yeni kurum geçiş süreci içindeki herhangi bir başka kurumunun devamı olmamıştır. Türkiye Türklerinin tarihinde oldukça sarsıntılı siyasi gelişmelerinin ve dönüşümlerin yaşandığı bu yıllar, modern Türk tarihinin içinde değerlendirilse dahi bu, tarihi gerçekliği günümüz adına en iyi tasvir

50 Christopher Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, 166.

51 Christopher Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat*, 117-118.

52 Mustafa Oral, *Türkiye'de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*, (Ankara: Asil Yayıncılık, 2006), 71-72.

53 Cevdet Paşa bu durumu, "Encümen-i Dâniş azasının birçoğu hatır için intihab olunmuş zatlar olduğu cihetle Encümen'in teşkilinden me'mul olan faide husule gelmedi." diyerek, Encümen-i Dâniş'in kendisinde beklenen katkıları sağlayamamasının nedenini göstermiştir. Devamında ise, "Azaya tevzi' olunan te'lifat içinde hisse-i fakire isabet eden Tarih-i Cevdet'den başka bir eser görülmedi." değerlendirmesiyle Encümen'in üretken bir kurum olamamasını eleştirmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Ankara: TTK Basımevi, 1953), 13.

eden cümle olmayacaktır. Söz konusu bunalım dönemi, modern Türklerin değil, modernleşen Türklerin hikâyesi olarak anlaşılabilir.

4.3. Modern Dönem (Dünyevi-Seküler tip)

Türk tarihinde Batılılaşmanın, bir mecburiyet olarak düşünlüp önceleri serbest (sistemsiz) ve gönülsüzce başladığı söylenebilir. Modernleşmenin zaman içinde keskin ve süreksiz biçime dönüşmesinin arkasında ise; beklenen uzun vadeli çözümlerin bir türlü üretilmemesi, nihayetinde Dünya Savaşı ile girilen süreçte imparatorluğun kaybı, anavatan Anadolu'nun işgali ve bu acı tecrübelerin ertesinde kazanılan Milli Mücadele sonrası yeniden, ama bu kez sürekli ve radikal bir formda başlaması yatmaktadır. Modernleşme sürecinin, bu tavizsiz ve hayli radikalleşebilen şekli, Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar gelen tüm demokratikleşme tarihi ile örtüşür vaziyette düşünülebilir.

Modern dönem tarihyazımı da, sözü edilen kronoloji içerisinde var olmakta olan ve beş karakteristik özellik ile birlikte ifade edilebilen bir keyfiyettir. Bunlardan ilki tarihyazımındaki nesnellik arayışı ve vurgusudur. İkinci olarak, tarih artık tamamen sekülerleşmiştir. Tanrı ne yaratıcı sıfatıyla ne de olayların gelişimine müdahil olan metafizik bir güç olarak metinlerde görülmez. Üçüncü olarak, tarihçinin iktidar ile girdiği ilişkinin daha önceki dönemlere göre daha da sıkılaşmasıdır. Bu durum, tarihin güç merkezleri tarafından yönlendirilmesine ve zaman zaman da tarihçinin güce talip olmasının bir aracı haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Dördüncüsü, tarihin anlatı özelliğinin güçlenmesidir. Metin kurgusal yönüyle tarihçi ise kurgulayan vasfıyla öne çıkmaya adaydır. Son olarak ise, güçlü anlatılar halinde yazılan tarihin; tezli, amaca yönelik, işlevsel ve faydacı yanının güçlenmesidir.⁵⁴ Modern olarak tanımlanabilecek olan, modernleşmekte olandan keskin biçimde ayrılmıştır ve artık modernleşmenin çeşitli kulvarlardaki süreçlerine tahammül yoktur. Türkiye kendisini modern olarak tanımlamaktadır.

Neticede, modern Türkiye'nin 30'lu yıllardan günümüze dek uzanan tarihçilik serüveninde belirleyici olan güç ise, tarihçinin benimsediği, etkilendiği ya da etkilemek istediği ideolojik/siyasal düşüncelerdir. Howard Zinn'in ifade ettiği "Siyaset ile ilgisi olmayan tarihçiler topluğu diye bir mesele yoktur, tarihçilerin nereye hizmet ettiklerine dair bir mesele vardır."⁵⁵ tespiti ile birlikte düşünüldüğünde daha da anlamlı olan bu iddia; bir başka anlamda Edward Hallett Carr'ın salık verdiği, *tarih metninden önce tarihçiye bakın*⁵⁶ uyarısını tatbik etmekten başkası değildir. Tarihyazımının sınırları bu şekilde çizilen *modern dönemi*; günümüzün birçok sorununu da içermekte olan tarih problemlerini tutarlı bir zemine ve bağlama oturtma noktasında, tarihçilere yardımcı olabilecektir.

54 Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih: İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.

55 Howard Zinn, *The Politics of History*, Beacon Press, Boston 1970, s. 10.

56 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, Birikim Yayınları, İstanbul 1980, s. 60.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, eksikleri zaman içinde tamamlanması umut edilen bir teklif mahiyetinde sesli düşünme çabasıdır.⁵⁷ Önerilen, dönemlere göre tespit edilmiş, birey-toplum tipine dayalı bu model, sadece dönemlendirme hususunda değil, pek çok noktada tarihsel olay-gelişme-kurum-durum vs. kendi tarihsel özgülüğü dikkate alınarak değerlendirilmesini gerektirir. Aksi halde tarihte bazı genellemeler yaparak, özgün değerleri gözden kaçırmak önceki gibi bir başka idealleştirme sorunu ortaya çıkabilecektir. Örneğin, zihniyet temelinde kurulan basit bir anlatımla eskiyi günümüze bağlamaya bir misal vererek soyut model bir nebze olsa somutlaşabilir: Örneğin, Eski Türk devletlerinden sayılan Uygurlar, gerek toplumsal-iktisadi faaliyetleri gerekse inançları bağlamında, tarih derslerinde bariz bir “haksızlığa uğrar” gibidir. Çünkü öğretim dizgesinde Uygurların Manihaizm’e geçerek “et yemedikleri”, böylelikle “savaşçılık özelliklerini kaybederek” neredeyse “Türklükten çıktıkları” gibi bilinçli ya da bilinçsiz bir ima canlandırılır. Oysa bilinir ki Uygurlar, diğer Orta Asya bozkır devletlerinden farklı olarak şehirler kurmuşlardır, ticaret yapmışlar, ciddi sanat eserleri vermişler, tarihyazımı için “tomar” adı verilen yazılı belgeleri bırakmışlardır. Budizm’i kendilerince yorumlayarak bunu içtimai hayatlarına katmışlardır. Zaten bugün Çin’de Uygurların torunları sayılan Müslüman Türklerin varlığı, bu coğrafyada Türklüğün sanıldığı gibi bir anda kaybolmadığını da fısıldamaktadır. Bu sebepten Uygurlar ve yarattıkları şehir kültürü, mutlaka hak ettiği biçimde öğretim içeriğinde yerini alabilmelidir. Bu durumda tüm Orta Asya coğrafyasını dikkate alacak biçimde bir genellemeyle eski Türklerin tek tanrıya inandıkları, siyasi ve ekonomik gelişmeler İslam’la tanışmalarında etkili olmamış gibi neredeyse Tanrısal bir kaderle Müslüman oldukları anlatısı bir yana bırakılması gerekir. Bunun yerine eski Türklerin yaşadıkları coğrafyanın bir getirisi olarak farklı inançlarla tanıştıkları, İslam’la karşılaşınca da Türk devlet geleneğinin Karahanlılardan itibaren (Gazneli, Selçuklu, Osmanlı ve hatta bir biçimde Türkiye Cumhuriyeti) Ehli Sünnet (Sünni) bir yorumu benimseyip devam ettirmesine karşın, her bir Türk topluluğunun eski inançları çerçevesinde yeni bir Müslümanlık yorumu ortaya çıkardığını, toplumdaki çok yorumlu inançsal yapının Ahmet Yaşar Ocak’ın kavramsallaştırmasıyla “Heterodoks” olduğunu yaklaşımla benimsenebilir. Bu çerçevede Selçuklu Nizamiye Medreselerinin sadece siyasi anlamda Şii yayılcılığını değil, bir yerde Heterodoks halk yorumlarını da bir tür dinen dönüştürme amacını taşıdığı, medreselerin Osmanlı zamanında da Osmanlı devlet ideolojisini yeniden inşa eden bir yapısal işleve sahip olduğu yer olabilir.

Osmanlı *saltanat*nın sultanın şahsında anlam bulduğunu, hiçbir zaman şeriki (ayrılığı) kabul etmediği, ne siyasi, ne iktisadi ne de dini anlamda buna yönelik girişimlere izin verilmeyip,

57 Çalışmanın her iki yazarı olarak, sonuç kısmında en çok önemseydiğimiz cümlelerin bu olduğunu söyleyebiliriz. Tarihyazımı ve tarih zihniyeti üzerinden Türk tarihinin anlaşılmasına yardımcı olacak bir model önerisi olarak tasarladığımız bu metinde; hiçbir yargımız kesinlik iddiası taşımamakta ve tarihçiliğe dair bir meseleyi halletme düşüncesi ile bu yazı kaleme alınmamaktadır. Aksine, yöneltilen eleştiriler, başlıkları tartışmaya açan ve genişleten yeni çalışmalar ile modelin yaşayan bir organizma gibi varlığını sürdürmeye devam etmesi ana beklentimizdir.

yer yer ortaya çıkan kıyam ve kalkışmaların çok ağır bastırıldığını, Osmanlı hoşgörüsünün gayrimüslimler için geliştirmiş anlamlı bir siyaset olduğuna da gereken yeri verebilmelidir. Böylece, aslında Selçuklu ve Osmanlı'da dinî tarikatların devlet tarafından nasıl denetimde tutulduğu, iktisadi olarak sermayenin oluşumuna nasıl izin verilmediği, iç piyasayı canlandırmak için çeşitli ülkelere verilen ticari imtiyazlar ve bazı kapitülasyonların da nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Osmanlı'nın, Selçukludan devraldığı dini anlayış ve örgütlenme biçimini, İstanbul'un fethi ile Bizans'tan aldığı yeni kurumlarla zenginleştirse de klasik dönem boyunca bunu geliştirerek aslında kendine özgü (özgül) bir yapıyı nasıl geliştirdiği üzerinde durmak da gerekecektir. Her ne kadar seferlere Nizam-ı Âlem ve İlayı Kelimetullah gereği için çıkılsa da sonuç itibarıyla zafer sonrası kazanılan ve bu İslam hukuku içinde tanımlanan ganimetin ve vergilerin, hazinenin temel gelirini oluşturduğu anlaşılacak, Fatih ve Kanuni zamanlarında verilen ticari imtiyazları ne manaya geldiği de böylelikle daha iyi kavranabilecektir. Devletin sahip olduğu toprak üzerinde gerçekleşen Tımar yönetimi aracılığıyla iç piyasaya dönük yapılan tarımsal üretim yanında yine iç piyasaya dönük yapılan kısmı sanatkârlığın dışında savaştan sağlanan gelire dayalı bir ekonominin, Batıda gerçekleşen Sanayi İnkılabını anlamak konusunda zorlanmasını da kavramak kolaylaşacaktır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da, yenedünyadan getirdiği değerli madenler dolayısıyla burjuva kesiminin nasıl ortaya çıkarak güçlendiği, bunun Osmanlı iç piyasasına dönük üretilen ürünleri yasak olmasına karşın yüksek fiyatlarla nasıl Osmanlı dışına taşıdığı, planlandığı biçimde Osmanlı iç piyasasında üretilen değerler artık Osmanlı toplumunun ihtiyacını karşılamaktan uzaklaşarak nasıl pahalandığını, Osmanlı piyasalarının enflasyonla nasıl tanıştığı daha iyi görülecektir. İşte bu durumda Avrupa devletleri karşısında yenilgileri sıklaşan Osmanlı'nın bu siyasi ve ekonomik düzeni devam ettirmek için sürekli ordu üzerinde reformlar yapmasının nedeni de yine öğretim de daha iyi yer edecektir. Bu sürecin sanıldığı gibi bir Batılılaşma değil, batılı devletler karşısında yeniden eski muzaffer ve hükümler gücüne kavuşmak isteyen Osmanlı sultanının, özellikle ordunun başarısızlığı gidermek için başvurduğu yenilikler (yenileşme) olarak görmek mümkün olabilecektir. Zaman içinde özellikle II. Mahmut'la birlikte bu yenilik arayışlarının sadece ordu ile sınırlı kalmamasını da yine Osmanlı'nın başarı için çözüm arayışları çerçevesinde anlamak kolaylaşacaktır. Batının Osmanlı karşısındaki başarısının aslında bilim ve teknolojiye genel ilerlemesinin ve bunu sanayi inkılabıyla üretime dönük bir üstünlüğe dönüştürmesinin bir zihniyet sorunu olduğunun anlaşılabilmesi gibi, Osmanlı'nın özellikle 19. yüzyılda gerçekleştirdiği reformlarla büyük yol kat etmesine karşın, bunun devletin devamı için yeterli olmadığı anlaşılabilir. 20. Yüzyılda ortaya çıkan ilk büyük dünya savaşının sonucunda sömürgeci/emperyalist batılı ülkelerin yaptıkları plan ve anlaşmalarla bir yalnızlığa itilip, yenilgiye zorlanıp, işgale uğraması görüldüğünde, Millî Mücadelenin değeri ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin aslında 19. yüzyıl başından itibaren gerçekleşen reformların bir sonucu olarak ortaya çıktığı daha iyi görülebilecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir*. Yayına Hazırlayan Cavid Baysun. Ankara: TTK Basımevi, 1953.
- Akçura, Yusuf. *Türkçülüğün Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 2013.
- Arpacı, Murat. "Zihniyet Tarihçiliği ve Georges Duby". *Dünyada Tarihçilik*. Editör Ahmet Şimşek, Ankara: PegemA Yayınları, 2017, 271-289.
- Behar, Büşra Ersanlı. *İktidar ve Tarih: İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyuş. İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık, 2015.
- Beşirli, Hayati "Türk Devlet Sisteminde Toplumsal Düzenin İnşasında İşlevselci Bakış Açısıyla "Ülüş" ve "Cilik" Geleneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (63) (2012), 337-358.
- Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar, Müzakere Zabıtları*. Ankara 2010.
- Carr, Edward Hallet. *Tarih Nedir*. Çeviren Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: Birikim Yayınları, 1980.
- Divitçioğlu, Sencer. *Nasıl Bir Tarih?*. Ankara: Bağlam Yayınevi, 1992.
- Divitçioğlu, Sencer. *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI.-VIII. Yüzyıllar*. Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2008.
- Ersoy Hacısalihoğlu, Neriman. "Bulgaristan Lise Tarih Ders Kitaplarında Türk İmajı", *Dünyada Türk İmajı*, Editör Ahmet Şimşek. Ankara: PEGEM Akademi Yayınları, 2018.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: MEB Basımevi, 1976.
- Karatay, Osman. *Türklerin İslam'ı Kabulü*. Ankara: Kripto Kitaplar, 2018.
- Kasım, Mehmetali. "Türkistan'daki Türk Medeniyetinin Yükselmesi ve Düşüşü Üzerine", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (12/48) , (2020), 132-152 .
- Kıvılcımlı, Hikmet. *Tarih Tezi: Tarih-Devrim-Sosyalizm Toplum Biçimlerinin Gelişimi*. İstanbul: Diyalektik Yayınları, 1996.
- Köprülü, Fuad. *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*: Yayına Hazırlayan Hanefi Palabıyık. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Köprülü, Fuat. "Bizde Tarihçilik ve Müverrihler Hakkında", *Milli Tarihin İnşası*, Editör Ahmet Şimşek, Ali Satan. İstanbul: Tarihiçi Kitapevi, 2011.
- Kuran, Ercüment. *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Boğaç Babür Turna. Ankara: Arkadaş Yayınları, 2010.
- Mizancı Murad Bey. *Tarih-i Umumi*. Sadeleştiren Faruk Yılmaz. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2006.

- Mustafa Celalettin Paşa. *Eski ve Yeni Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayıncılık, 2014.
- Neumann, Christopher. *Araç Tarih Amaç Tanzimat*. Çeviren Meltem Arun, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Oral, Mustafa. *Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940)*. Ankara: Asil Yayıncılık, 2006.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Türkçülüğün Tarihi*. Ankara: Kömen Yayınları, 1977.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Tarih Yazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler”, *Tarih Yazıcılık Üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2011.
- Ortaylı, İlber. “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, *Tarih Yazıcılık Üzerine*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2011.
- Örnek, Cangül. “Soğuk Savaş Dönemi Tarihçiliği ve Türk-İslam Sentezi Tarihçiliği,” *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*. Editör Ahmet Şimşek. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2020.
- Özcan, Ahmet. *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*. Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Paul, Herman. *Tarih Teorisi*. Çeviren Büşra Helvacıoğlu. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi, 2019.
- Reyhan, Hakan. “Türk Modernleşme Tarihi Yazımında Devamlılık, Kopuş ve Eleştiri Vurguları”, *Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler*, Editör Ahmet Şimşek. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları, 2020.
- Şimşek, Ahmet. *Dünyada Türk İmajı*. Ankara: PegemA Yayınları, 2018.
- Şimşek, Ahmet, Funda Alaslan. “Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye’de Tarih Ders Kitapları”, *Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 40, 2014.
- Şimşek, Ahmet. “Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 16, 2, (2009).
- Şirin, İbrahim. “Osmanlı’da Tarihin Anlam Arayışı”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 11, Ankara 2000.
- Tarih I, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (Tıpkı Basım)*. İstanbul, 2014.
- Tarih II Orta Zamanlar*. İstanbul, 1933.
- Tekindağ, Şehabettin. “Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Belleten*. 35/140, 1971.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Ülgener, Sabri. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- Yıldırım, Bülent. *Bulgaristan’da Türk Varlığı ve Nüfusu*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Zinn, Howard. *The Politics of History*. Boston: Beacon Press, 1970.
- Ziya Gökalp. *Türk Medeniyeti Tarihi*. Yayına Hazırlayan İsmail Aka, Kazım Yaşar Koprıman. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

